

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2021, 25 (2): 735 - 755

Siyasetnamelerde İfade Özgürlüğü ve Bunun Kapsamı

The Freedom of Speech and Its Scope in The Political Texts (Siyasatnāma)

Hüsnü Aydeniz

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk İslam Düşünce Tarihi Anabilim Dalı
Associate Professor, Atatürk University, Faculty of Letters, Department of History of Turkish-Islamic Thought
Erzurum, Turkey
husnuaydenizz@atauni.edu.tr orcid.org/0000-0003-0677-3832

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 11 August / Ağustos 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 11 December / Aralık 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 25 **Issue / Sayı:** 2 **Pages / Sayfa:** 735 - 755

Cite as / Atıf: Aydeniz, Hüsnü. "Siyasetnamelerde İfade Özgürlüğü ve Bunun Kapsamı [*The Freedom of Speech and Its Scope in The Political Texts (Siyasatnāma)*]". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal 25/2 (Aralık 2021): 735 - 755.

<https://doi.org/10.18505/cuid.981763>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

The Freedom of Speech and Its Scope in The Political Texts (Siyasatnāma)

Abstract: The main purpose of this study was to determine the accumulation of the tradition of political texts (Siyasatnāma) in the context of freedom of expression and to discuss the potential of creating new perspectives accordingly. One of the most important criticisms of modernity towards traditional structures is the claim that people are subjected to many limitations on social, cultural and religious grounds. This criticism, which mainly focuses on limiting the freedom of action, also comes across as preventing the expression of thoughts. While traditional understandings had such an approach, they aimed not only to preserve or strengthen the position of a particular authority, but also to prevent problems that may arise from an individual and social point of view. However, it is not possible to say that these thoughts always remain true to the stated intention. In this context, considering traditional understandings with their historical contexts should not only aim to gain an intellectual knowledge about a certain period or civilization. The main goal should be to evaluate the accumulated knowledge critically and to achieve meaningful results from this field. While determining the framework of the study, it was thought that reading through the political texts would provide such an opportunity. The study focused primarily on the intellectual infrastructure of freedom of expression and, accordingly, included general assessments of the issue in political texts and touched on the concept of authority, which is of great importance for determining the scope of freedom. In particular, it is emphasized on which power the administrators, who are at the head of the administrative power, base their authority on and from which principles the boundaries of this should be determined. It is seen that the political texts related to political life, oriented to ideal principles and taking into account reality, contain important assessments of the source of authority in terms of creating a ground of legitimacy or making sense of the existing situation. When evaluating the issue, it is highly evident that politicians point out that the main purpose of the existence and use of authority is the idea of order. In this context, what kind of precautions have to be taken in case of violation of the determined borders to maintain order is one of the most important issues of the policy books. Among these precautions, the idea of limiting all freedoms, especially freedom of expression, has an important place. The article also points out the possible contributions of the suggestions made in this context to the reactions that may arise in different political and social situations. At the beginning of the mentioned contributions, there are assessments on overcoming an obstacle that causes rulers not to perceive some facts adequately. This creates a serious obstacle to a healthy communication with different layers of society, and can be expressed as a masking effect. One of the main issues that the article focuses on is the suggestions of politicians on how to use the freedom of expression of the broad masses that make up the body of society. These suggestions state that the governed also have responsibilities at the point of determining the framework of the dialectical relationship between the different dimensions of the social structure. The social understandings that developed in the post-modern world have a nature that puts the individual in the foreground much more than traditional approaches. This may have produced positive effects to some extent. However, it seems that a serious erosion in the culture of people's coexistence occurred on this occasion. The problematic use of freedom in general and freedom of expression in particular may be one reason for this. From the point of view of the states that are the highest social structures, it can also be said that these problems are increasing day by day. Therefore, the medium-term result of the desire to ensure individual freedoms may sometimes appear as chaos, and the long-term result may appear as the emergence of a more authoritarian structure again. In fact, these authoritarianism tendencies can gain strength by being based on reasonable grounds, such as misuse of freedoms of expression. It should be noted that to overcome these problems, political texts can help to prevent major social breakdowns by providing important alternatives to the disinterest which was created by the modern era. In this context, the study also touches on the conditions under which freedom of expression can be restricted according to political statements.

Keywords: Islamic Philosophy, Authority, Political Texts (Siyasatnâme), The Freedom of Speech, The Limits of Freedom of Speech.

Siyasetnamelerde İfade Özgürlüğü ve Bunun Kapsamı

Öz: Bu çalışmanın temel amacı, ifade özgürlüğü bağlamında siyasetname geleneğinin sahip olduğu birikimi tespit etmek, buna bağlı olarak yeni bakış açıları oluşturma potansiyelini tartışmaktır. Modernitenin geleneksel yapılara yönelik en önemli eleştirilerinden biri insanların sosyal, kültürel ve dinî gerekçelerle pek çok sınırlandırmaya maruz bırakıldığı iddiasıdır. Ağırlıklı olarak eylem özgürlüğünün sınırlandırılmasına odaklanan bu eleştiri, düşüncelerin ifade edilmesinin engellenmesi konusunda da karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel anlayışlar bu tutumu sergilerken, sadece belirli bir otoritenin pozisyonunu korumayı veya güçlendirilmeyi değil, yanı sıra bireysel ve toplumsal açıdan ortaya çıkabilecek sorunları da önlemeyi hedeflemişlerdir. Ancak, bu düşüncelerin her zaman belirtilen niyete sadık kaldığını söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda, geleneksel anlayışların tarihsel bağlamlarıyla birlikte ele alınması, sadece belirli bir dönem yahut medeniyet hakkında entelektüel bir malumat yığınının vakıf olma amacı taşımalıdır. Asıl gaye, söz konusu birikimi eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutabilmek ve bu alandan elde edilecek anlamlı sonuçlara ulaşmak olmalıdır. Çalışma konusunun çerçevesi belirlenirken, siyasetnameler üzerinden bir okuma yapmanın, böyle bir fırsatı sunacağı düşünülmüştür. Çalışmada öncelikli olarak ifade özgürlüğünün zihni altyapısı üzerinde durulmuş; buna istinaden siyasetname kültüründe konuya ilişkin genel değerlendirmelere yer verilmiş ve özgürlüğün kapsamının belirlenmesi açısından büyük bir öneme sahip olan otorite kavramına değinilmiştir. Özellikle yönetim erkinin başında yer alan yöneticilerin, otoritelerini hangi güce dayandırdıkları ve bunun sınırlarının hangi ilkelere hareketle belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Siyasi hayatla ilgili hem ideal ilkelere yönelen hem de realiteyi dikkate alan siyasetnamelerin bir meşruiyet zemini oluşturmak yahut var olan durumu anlamlandırmak açısından otoritenin kaynağına ilişkin önemli değerlendirmeler barındırdığı görülmektedir. Konuyla ilgili değerlendirmeler yapılırken, siyasetnamelerin, otoritenin mevcudiyetinin ve kullanımının temel amacının düzen fikri olduğuna dikkat çektikleri son derece açıktır. Bu bağlamda, düzenin sağlanması için belirlenen sınırların ihlali durumunda ne tür önlemlere başvurulacağı, siyasetnamelerin en önemli konuları arasında yer alır. Bu önlemler arasında bütün özgürlüklerin, özellikle ifade özgürlüğünün bir şekilde sınırlandırılması düşüncesi önemli bir yer tutar. Makale, farklı siyasi ve toplumsal durumlarda ortaya çıkabilecek reaksiyonlara yönelik, bu çerçevede dile getirilen önerilerin muhtemel katkılarına da işaret etmektedir. Belirtilen katkıların başında, yöneticilerin bazı gerçekleri yeterince algılayamamalarına neden olan, farklı toplum katmanlarıyla sağlıklı iletişimin önünde ciddi bir engel oluşturan ve perdelenme diye isimlendirilebilecek bir engeli aşmaya dair değerlendirmeler yer almaktadır. Makalenin odaklandığı temel meselelerden biri de, siyasetnamelerin toplumun gövdesini oluşturan geniş kitlelerin ifade özgürlüğünü nasıl kullanacaklarına yönelik önerileridir. Bu öneriler, toplumsal yapının farklı boyutları arasındaki diyalektik ilişkinin çerçevesini belirleme noktasında, yönetilenlerin de sorumluluk sahibi olduklarını ifade etmektedir. Modernite sonrası dünyada gelişen toplumsal anlayışlar geleneksel yaklaşımlara göre bireyi çok daha ön plana çıkaran bir mahiyet taşır. Bu, bir dereceye kadar olumlu etkiler üretmiş olabilir. Bununla birlikte, insanların birlikte yaşama kültüründe ciddi bir erozyonun bu vesileyle meydana geldiği görülmektedir. Bunda genel anlamda özgürlüğün, özel de ise ifade özgürlüğünün sorunlu bir şekilde kullanılmasının payı büyüktür. En üst toplumsal yapılar olan devletler açısından da bu sorunların gün geçtikçe arttığı söylenebilir. Dolayısıyla bireysel özgürlüklerin sağlanması arzusunun orta vadeli sonucu bazen kaos olarak, uzun vadeli sonucu ise yeniden daha otoriter bir yapının ortaya çıkması şeklinde belirebilir. Hatta bu otoriterleşme eğilimleri, ifade özgürlüklerinin yanlış kullanımları gibi makul gerekçelere dayandırılarak güç kazanabilir. Bu sorunların üstesinden gelinmesinde, siyasetnamelerin modern dönemin beşerî planda oluşturduğu kayıtsızlık durumuna önemli alter-

natifler sunarak, büyük toplumsal kırılmaları önlenmede yardımcı olabilecekleri unutulmamalıdır. Çalışma, bu bağlamda siyasetnamelere göre, ifade özgürlüğünün hangi şartlarda sınırlandırılabilirliğine de değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Otorite, Siyasetname, İfade Özgürlüğü, İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılması.

Giriş

Sosyal bir varlık olan insan bunun bir gereği olarak zamanla siyasal bir sistem inşa etmek durumunda kalmıştır. Bu açıdan onun “siyasal bir canlı”¹ şeklinde isimlendirilmesi oldukça isabetlidir. İnşa edilen siyasal sistemlerin zamanla kompleks hale gelmesi doğaldır. Bu sistemin belirli bir düzen içerisinde varlığını sürdürmesi ve toplumsal yapının kaotik bir hale bürünmemesi için her dönemin kendi dinamiklerine uygun bir şekilde güncellenmesi gerekir.² Bu güncellemeler yapılırken en etkin konumda devleti idare eden üst yöneticiler bulunur. Bununla birlikte bir tek kişinin yahut çok sınırlı bir grubun böylesine ağır bir yükün altında kalkması beklenemez. Bu noktada devreye, özellikle üst yöneticilerin güvendiği bilge şahsiyetlerin girdiği bilinmektedir. Bu kişiler problemleri, bireysel erdemleri ve toplumsal realiteleri dikkate alarak eserler üretmiş ve içerisinde nasihatleri de barındıran kitaplar kaleme almışlardır³.

Genel olarak siyasetname yahut nasihatname olarak isimlendirilen bu eserler bakımından İslam düşünce tarihinin oldukça velut bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Bu birikimin her dönemde kendini yenileyen bir formata sahip olduğu ve her devrin kendi dinamiklerini göz önünde bulundurduğu söylenebilir. Bu dinamikler, sözkonusu birikimde pek çok hususun farklılaşmasına yol açmıştır. Bununla birlikte bazı temel konulardaki ortak noktalar dikkat çekmektedir. Özellikle İslam’ın temel kaynaklarının, üzerinde hassasiyetle durduğu adalet, liyakat ve meşveret kavramları bunlar arasındadır. Kurumsal yapının daha somut boyutlarını oluşturan bürokratik yapılanma, devletin güvenlik ve ekonomi politikalarının arzı yönleri vb. hususlar ise değişkenlik arz eden konular olarak nitelendirilebilir.⁴

Bu çerçevede siyasi hayatın en önemli bileşenlerinden biri olan *özgürlük* meselesinin bu yapı içerisinde nereye konumlandırılacağı oldukça tartışmalıdır.⁵ Esasen bu sadece siyasal tartışmaların değil, felsefi ve teolojik çatışmaların da çözülmesi zor olan önemli bir sorunu haline gelmiştir.⁶ Benzer bir durum siyasal özgürlüklerle ilgili müzakerelerde de karşımıza çıkar. Bunun toplumsal veya bireysel pek çok nedeni bulunmaktadır. Yapılan tartışmaların özgürlüğün alt başlıkları arasında yer alan eylem ve ifade özgürlüğü konusuna sirayet etmesi kaçınılmazdır. Özellikle modern dönem tartışmaları dikkate alındığında, sınırların nerede başlayıp nerede bittiğini söylemek imkânsız gibidir.⁷

Bu çalışma, dile getirilen hususlar muvacehesinde Müslüman bilginler tarafından kaleme alınan eserlerdeki *ifade özgürlüğü* sorununu incelemeyi hedeflemektedir. Makalenin, siyasetnameleri konu edinmesinin temel gerekçesi, son derece büyük bir tecrübeyi içeren bu kaynaklardan istifade etme imkânlarını aramaktır. Bu nedenle çalışma boyunca ilgili eserler-

¹ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975), 7-9.

² Ahmed b. Hüsameddin Amâsi, *Sultanların Aynası*, çev. Mehmet Şakir Yılmaz (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016), 341.

³ Ömer Dinçer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 19-20; Lokman Cerrah, “Siyasetname ’de Din-Devlet İlişkisi: İktidarın Kaynağı Bağlamında Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/4 (31 Aralık 2019), 2002.

⁴ Dinçer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*, 163 vd.

⁵ Nevzat Can, *Özgür Birey Sınırlı Devlet* (Ankara: Hece Yayınları, ts.), 12 vd.

⁶ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti* (Ankara: Vadi Yayınları, 1995), 34; Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti* (İstanbul: Nûn Yayıncılık, 1997), 49; İsmail Şimşek, *Düşünce Tarihinde Tanrı'nın Özgürlüğü Sorunu* (Ankara: Elis Yayınları, 2017), 13.

⁷ Frederick Schauer, *İfade Özgürlüğü Felsefi Bir İnceleme*, çev. M. Bahattin Seçilmişoğlu (Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 2002), 6-7.

deki benzer ve farklı yaklaşımlara ayrıca dikkat edilmiştir. Doğrudan ifade özgürlüğü konusunu ele almamakla birlikte, siyasetnameler üzerine özellikle yönetim, siyaset bilimi ve dilbilim alanlarında yapılmış olan çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Bunlar arasında Semih Ceyhan,⁸ Orhan Keskintaş,⁹ Abdülkadir Aksoy¹⁰ ve Tolga Elbirlik¹¹ tarafından hazırlanan doktora çalışmaları dikkat çekicidir. Çalışmanın hazırlanmasında klasik eserlerin ve akademik çalışmaların yanında, bu müktesebata ilişkin hazırlanmış kimi kitap ve makalelerden de yararlanılmıştır.

1. İfade Özgürlüğünün Temellendirilmesi ve Sınırlarının Belirlenmesi

Özgürlük, "bireyin eylemlerini gerçekleştirirken herhangi bir engellemeyle karşılaşmaması"¹² anlamına gelmekte olup, seçim yapma imkânının bulunduğu durumlarda söz konusudur. Kuşkusuz ontolojik anlamdaki sınırlılıklar mutlak özgürlük iddiasını ortadan kaldırmaktadır; ancak bu, özellikle toplumsal süreçlerdeki özgürlükleri yadsımayı gerektirmez. Bu açıdan, hangi düzeyde olursa olsun özgürlükler temel haklar arasında sayılmış ve insanlık tarihi bir anlamda bunun mücadelesinin verildiği bir sahne olmuştur. Bu hakların garantörü zamana ve zemine göre değişkenlik arz edebilir. Garantörlük için kolektif bilince, bu bilincin geliştirdiği mekanizmalara, gücü elinde bulunduran kişi veya gruplara yahut daha üst bir otorite olarak tasavvur edilen Tanrı'ya referansta bulunulabilir.¹³

Bu referansların büyük bir kısmı modern araştırmacılar tarafından eleştirilirken, ciddi bir anakronizm yaşanmakta, bunun sebebi ise kavramsal dönüşümler ve bu kavramlardaki çok anlamlılık olarak dile getirilmektedir.¹⁴ Belirli bir ideolojinin yerleştirilmesi adına geçmişe yönelik sert eleştirilerin yapılması bir dereceye kadar makul olsa bile, bunun bilimsel olarak bir karşılığının olması mümkün değildir. Zira günümüz siyasal sistemlerinin özgürlüğe temas eden alanlarda eski uygulamaları aratmayan bazı tavırlar sergiledikleri görülmektedir. Modern dönemin en özgürlükçü ülkelerinde bile seçkinciliğin hâlâ geçerli olduğu ve aristokratik, oligarşik hatta kimi zaman meşrutiyete bürünmüş monarşik modellerin gizliden gizliye egemenliğini devam ettirdiği söylenebilir.

Düşünce tarihinde, "Bir düşünce, inanç, kanaat, tutum veya duygunun barışçı yoldan açığa vurulmasının veya dış dünyada ifade edilmesinin serbest olması"¹⁵ anlamına gelen ifade özgürlüğünün temellendirilmesi için konuşmanın değerine ilişkin söylemlerle karşılaşabiliriz.¹⁶ Bazı siyasetnamelerde de kelamın kutsiyeti üzerinden ifade özgürlüğünün öneminin te-

⁸ Semih Ceyhan, *Dominant Management Logics in Siyasetnames* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019).

⁹ Orhan Keskintaş, *Osmanlı Devleti Döneminde Yazılan Siyasetnamelerde Adalet, Ahlak ve Nizam Düşüncesi Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).

¹⁰ Abdülkadir Aksoy, *Yönetim Ahlakı Bağlamında Osmanlı Siyasetnamelerinin İncelenmesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

¹¹ Tolga Elbirlik, *Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

¹² Nevzat Can, *Siyaset Felsefesi* (Ankara: Elis Yayınları, 2019), 245.

¹³ Cerrah, "Siyasetname 'de Din-Devlet İlişkisi", 1999.

¹⁴ Can, *Siyaset Felsefesi*, 198.

¹⁵ Mustafa Erdoğan, "Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif", *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti*, ed. Bekir Berat Özipek (Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 2003), 35.

¹⁶ Keykâvus, *Kâbusnâme*, çev. İlyasoğlu Mercimek Ahmed (İstanbul: Billur Yayınları, 2020), 38-39.

mellendirilmeye çalışıldığı ve varoluş sürecinin başlangıcına işaret etmek için referansta bulunulan "Ol!"¹⁷ emrinin sözün önemine işaret etmek için kullanıldığı görülmektedir.¹⁸ Bu yönüyle söz, insanı diğer varlıklardan ayıran bir yüceliğe ve zihinde ve kalpte olanı uygun bir şekilde aktarmaya yarayan bir niteliğe ve yeri geldiğinde hak ile batılı birbirinden ayıran bir etkinliğe sahiptir.¹⁹

Bu bağlamda, ifade özgürlüğünün *gerçeğin keşfedilmesinin* ve *bilginin ilerlemesinin* bir aracı olması bakımından değerli olduğunu savunanlarla birlikte, daha suni olarak nitelenen ve bu özgürlüğü siyasal sistemlerin en verimli şekilde gerçekleşmesinin bir aracı olarak görülmesini destekleyen tezler de bulunur.²⁰ Özellikle düşüncenin gelişimi ve ilerlemesi açısından bir *düşünce pazarının* kurulması ve fikirlerin diyalektik bir düzlemde ilerletilmesinin sağlayacağı yarar inkâr edilemez.²¹ Bu anlamda *müşâdeme-i efkârın*²² telkin edildiği bir siyasal zemin üzerine inşa edilen siyasetname geleneği çoğunlukla *ihtilafî rahmet* olarak görmüş ve bu konularda hassas olmaya gayret etmiş; ancak kimi zaman insanlardaki kişisel ve ahlaki zafiyetler sözün doğru ve yerinde kullanımında ciddi sorunlara neden olmuştur.²³

Bu sorunlara bağlı olarak, ifade özgürlüğünün tarihin hiçbir devrinde istenilen düzeyde tezahür ettiğini söylemek mümkün değildir. Bazı siyasal sistemlerin böyle bir özgürlüğü sağlama derdi bulunmadığı gibi, bazılarının ise buna oldukça sınırlı düzeyde bir eğilim gösterdikleri ifade edilebilir.²⁴ Bununla birlikte çok büyük bir kesimin ifade özgürlüğünün gerekliliği konusunda hemfikir oldukları; ancak onun kapsamı ve sınırları konusunda bazı ihtilaflar yaşadıkları bilinmektedir.²⁵ Kimi özgürlüklerin kısıtlanması konusunda siyasetnamelerde de nahoş örneklerle rastlamak mümkündür.²⁶ Dolayısıyla, özgürlük ve ifade özgürlüğünün sınırlarının belirlenmesinde temel etkenin ne olduğu akla gelmektedir. Burada karşımıza çıkan ilk kavram *otoritedir*.

2. İfade Özgürlüğü Bağlamında Otorite

Toplumsal organizasyonların en üstünde yer alan devlet için egemenlik vazgeçilemez bir ilkedir. Hangi düzeyde olursa olsun, bütün organizasyonlar onun alt başlığı olarak konumlandırılır ve bu üst otoritenin belirlediği çerçevede dâhilinde hareket ederler.²⁷

Modern dönemde siyasal yapılanmanın en temel ilkesi olarak öne çıkarılan özgürlüğün gerçekleştirilebilmesi için uygulamaya sokulan ilk eylem, otoritenin doğaüstü bir temellendirmeden uzaklaştırılarak toplumsal veya bireysel bir düzleme indirilmesidir.²⁸ Ancak bu

¹⁷ el-Bakara 2/117; Âl-i İmrân 3/47; Yâsîn 36/82.

¹⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 23 vd.; Nizamî, *Mahzen-i Esrar*, çev. Mehmet Nuri Gençosman (İstanbul: Ataç Yayınları, 2014), 43; 45.

¹⁹ Muhyiddin Kâfiyeci, *Seyfî'l-Mülûk - Seyfî'l-Kudât* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 52.

²⁰ Schauer, *İfade Özgürlüğü Felsefî Bir İnceleme*, 51; Norman P. Barry, "Hukukî ve Siyasî Açısından İfade Hürriyeti", çev. Özlem Çağlar Yılmaz, *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti*, ed. Bekir Berat Özipek (Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 2003), 21.

²¹ Mevlüt Uyanık, "İfade Özgürlüğü: İslâm Felsefe Tarihi Açısından Bir Sunum", *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti*, ed. Bekir Berat Özipek (Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 2003), 133.

²² Uyanık, "İfade Özgürlüğü: İslâm Felsefe Tarihi Açısından Bir Sunum", 139-142.

²³ Ebu Muhammed Abdullah İbnü'l-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağir ve'l-Edebu'l-Kebîr*, çev. Sabri Türkmen vd. (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017), 53; Kâdı Hüseyin b. Hasan, *Letâifü'l-Efkâr*, çev. Özgür Kavak (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 318.

²⁴ Barry, "Hukukî ve Siyasî Açısından İfade Hürriyeti", 17.

²⁵ Erdoğan, "Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif", 36.

²⁶ Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Kanar (İstanbul: Say Yayınları, 2020), 109.

²⁷ Can, *Siyaset Felsefesi*, 180.

²⁸ Müşîr Nusret Paşa, "Nusretü'l-Hamîd", çev. Ali Adem Yörük, *Sülûkü'l-Mâlik Tercümeleri* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 43.

durumda tasarlanan yapının hangi kriterler doğrultusunda inşa edileceği sorunuyla karşı karşıya kalınır. Evrensel bazı ilkelerden söz edilmesi mümkün görünse de, ciddi boyutlara ulaşan bir göreceliğin varlığı göz ardı edilmemelidir.²⁹

Bu noktada *siyaset* kelimesinin etimolojik tahlilinden hareketle, batılı toplumların aksine doğu toplumlarında yukarıdan aşağı bir yapılanmanın ve itaatın esas alındığı ifade edilmektedir.³⁰ Hatta siyasal meşruiyetin güçlendirilmesi adına teolojik bir dayanak olarak *ilahi kaynaktan yetki alma* şeklinde bir retoriğe sıklıkla başvurulduğu söylenebilir. Siyasetnameler özelinde de bu retoriğin kullanıldığı görülür.³¹ Ancak buradan hareketle doğu ile batı arasındaki duruma dair yapılacak yorumların sadece zaman anlamında değil mekâna bağlı olarak da anakronizme düşeceği ihtimalini unutmamak gerekir. Bununla birlikte geçmiş dönemlerin siyasal yapılanmalarında günümüze nispetle daha otoriter söylem ve uygulamaların bulunduğu göz ardı edilemez. Bu çerçevede ortaya konan anlayışlar kimi zaman dogmatik bir yapıya bürünse de sorgulayıcı bir tavrın etik belirsizlikle dogmatik anlayış arasında orta yolu bulması sağlanabilir.

Otoritenin, varlığını devam ettirmek için belirli bir güce dayanması kaçınılmazdır. Bu gücün ihtiyaç duyulması halinde şiddete dönüştüğü de görülmektedir. Şiddet veya gücün aşırı kullanımını bazı durumlarda istenen neticeyi verse de, bazen de tam tersi bir etki uyandırmakta hatta mevcut düzeni ortadan kaldıran bir noktaya ulaşmaktadır.³² Dolayısıyla siyasetçilerin şiddet ile yumuşaklık arasında orta bir yol tercih etmeleri gerekir.³³ Gücün insanda yol açabileceği en büyük tehlike, kibrin bireye galebe çalmasıdır. İslam düşüncesinin temel kaynaklarının yanında siyasetnameler de bu tehlikeye dikkat çekerler.³⁴ Bu anlamda kibre kaynaklık eden inatçılık ile muhatapların uyarılarına kulak verme arasında ters bir orantının bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Rasyonel bir tavrın geliştirilmesinin önündeki öfke ve sert tabiat da buradan neşet eder.³⁵ Bu durumda, bireysel tercihlerle idare edilen bir yapıdan ziyade kolektif bilinci yahut daha üst bir otoriteden kaynaklanan ilkeleri ön plana çıkarmak; yani yasa üzerinden bir yönetim anlayışı geliştirmek esas olmalıdır.³⁶

Siyasetnamelere göre, yasa temelli kolektif anlayışın gelişimi ve sağlıklı bir otoritenin kurulabilmesi ciddi bir eğitim sürecinin inşasına bağlıdır.³⁷ Bu anlamda belirli bir düzenin inşa edilmesine aileden başlanmalı ve denetim süreçlerine sıkı bir şekilde bağlı kalınmalıdır.³⁸

Bu bağlılığın temel hedefi ise *düzenin sağlanması ve devamı* olgusudur ve bu da meşruiyete bir gerekçe olarak sunulur. Elbette bu son derece makul bir temellendirilmedir. Kaotik durumların sadece insanlar için değil bütün varlık için bir soruna sebep olması kaçınılmazdır. Bununla birlikte, böyle bir hedef gerçekleştirilirken bazı bedellerin ödenmesi söz konusudur. Güvenlik vb. hizmetlerin yerine getirilmesi için vergi vermek yahut herhangi bir kargaşanın

²⁹ Schauer, *İfade Özgürlüğü Felsefi Bir İnceleme*, 11.

³⁰ Dinçer, *Siyasetnameleri Yeniden Okumak*, 17-18.

³¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 29; Müşir Nusret Paşa, "Nusretü'l-Hamîd", 44-45; 124-125; Ali b. Muhammed Gazzâlî, *İslam Hükümdarları İçin Siyaset Rehberi*, çev. Özgür Kavak (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 55; bk. Lokman Cerrah, "Siyasetname 'de Din-Devlet İlişkisi: İktidarın Kaynağı Bağlamında Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/4 (31 Aralık 2019), 1996 vd.

³² Can, *Siyaset Felsefesi*, 97; Sultan Murad Han, *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler*, çev. Abdullah Uçman (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017), 54 vd.

³³ *Tuhfetü'l-Memluk* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 55.

³⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 387; Kâdı Hüseyin b. Hasan, *Letâifü'l-Efkâr*, 60; Ebü'n-Necîb Celâled-din Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fi Siyâseti'l-Mülûk*, ed. Ensar Köse, çev. Nahîfi Mehmed Emin Efendi (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013), 152 vd.

³⁵ Fârâbî, *Âdâbu'l-Mulûkiyye ve'l-Ahlâku'l-İhtiyariyye*, çev. Kevser Özçelik (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 38.

³⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 54.

³⁷ Amâsî, *Sultanların Aynası*, 141.

³⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 109-110.

önüne geçilmesi için her türlü özgürlüğün sınırlandırılması bunun örnekleri arasında sayılabilir.³⁹ Geçmiş dönemlerde de bu gerekçeye başvurularak farklı görüşlerin telif edilmesi ve ihtilaflara mahal verecek durumların tasfiyesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. İnsanların bir fikir konusunda ittifak edememelerinin merkezi otoriteyi sarsacağı ve toplumsal birliğin dağılacağı iddia edilmiştir.⁴⁰ Kimi eserlerde farklı görüşlerden yararlanmak arzu edildiğinde bile, istişare edilecek insanların bir araya getirilmesinden kaçınılmasının telkin edildiği ve tartışmanın istenmeyen boyutlara ulaşmasının engellenmesinin yararlı olacağı belirtilmiştir.⁴¹ Bunun bir yansıması olarak, halkın idareden bir dereceye kadar korku duyması, "iktidarın istikrarını sağlayan en güçlü yöntemlerden biri"⁴² olarak görülür. Bu durumun katı bir otoriterliğe sebep olmayacağını garantiye yoktur. Hatta bu tek tip önerisinin toplum mühendisliği fikri içerdiği izlenimi bile edinilebilir. Kuşkusuz modern dönemlerin fazlasıyla şeytanlaştırdığı *toplum mühendisliği* yeterince tartışılmış kavramlardan biri değildir. Ancak tarihteki bazı kötü uygulamalar ve birçok distopyada dile getirilen hususlar dikkate alındığında, bu durumun oldukça nahış sonuçlara yol açabileceği akla gelmektedir. Bu, bir süre sonra *özgürlük korkusu* ve *özgürlükten kaçış* şeklinde kavramsallaştırılan bir sonuca yol açabilir.⁴³

Bu noktada dengenin nasıl sağlanacağı sorusu akla gelir. Siyasetnamelere göre, istikrarlı bir yapının meydana getirilmesinin temel şartı adalettir. Kâinatın bütününde tezahür eden denge de bu adalet sayesinde gerçekleşir.⁴⁴ Adaletin daha anlamlı bir yapı kazanması için kalıcı bir çerçeveye oturtulması gerekir. Bu meyanda merhamet ve rasyonellik ilkelerine başvurmak zaruret arz eder.⁴⁵ Ancak, özellikle merhamet konusunda dengeli bir tavır takınmaya dikkat edilmelidir. Zira bunun istismarı olumsuz sonuçlara yol açabilir.⁴⁶ Siyasetnameler bu evrensel gerçeklik üzerine odaklanır ve meşru bir otoritenin başarılarını yansıtan ve sadece Müslüman devlet adımlarını gündeme almayan sayısız örnek dile getirirler.⁴⁷ Neredeyse bütün siyasetnamelerde karşımıza çıkan "Saltanat küfürle devam etse bile zulümle devam etmez."⁴⁸ sözü güçlü bir ilkedir. Bu retorik destekleyen nass temelli pek çok ifade dikkatlerden kaçmayacak bir yekûn teşkil eder. Zulmün bozucu, adaletin ise düzeltici etkisi dikkate alındığında *devletin yahut idarenin bekasının* dayanağının sert bir otorite değil adalet olduğu böylece berraklaşmaktadır.⁴⁹

³⁹ Can, *Siyaset Felsefesi*, 151.

⁴⁰ İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî Cüveynî, *el-Giyasi*, çev. Abdullah Ünalın (İstanbul: Mevsimler Kitap, 2016), 91; Müşîr Nusret Paşa, "Nusretü'l-Hamîd", 57.

⁴¹ Ebu'l-Hasan Mâverdî, *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, çev. Abdüsselam Arı (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 48.

⁴² Mâverdî, *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, 66; Ahmed b. Sa'd b. Mehdi b. Abdi's-Samed el-Osmânî Zencânî, *Kitâbu'l-Letâîfî'l-Alâîyye fî'l-fedâîli'-seniyye*, çev. Hasan Hüseyin Adaloğlu (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019), 85; Amâsî, *Sultanların Aynası*, 371.

⁴³ Zühtü Arslan, "İfade Özgürlüğünün Sınırlarını Yeniden Düşünmek: 'Açık ve Mevcut Tehlike'nin Tehlikeleri", *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti*, ed. Bekir Berat Özipek (Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 2003), 61; Uyanık, "İfade Özgürlüğü: İslâm Felsefe Tarihi Açısından Bir Sunum", 142.

⁴⁴ *Tuhfetü'l-Memluk*, 87; İbrahim b. Muhammed, *Devlet ve İnsan*, çev. Hayrullah Acar (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016), 177-178; Amâsî, *Sultanların Aynası*, 239.

⁴⁵ Can, *Siyaset Felsefesi*, 203.

⁴⁶ Fârâbî, *Âdâbu'l-Mulûkiyye ve'l-Ahlâku'l-İhtiyariyye*, 63; Mâverdî, *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, 50.

⁴⁷ İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, çev. Osman Arpaçukuru (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2008), 35.

⁴⁸ Nizamülmülk, *Siyasetname*, 69; İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 66; Nizamî, *Mahzen-i Esrar*, 70; 81; Necmeddin Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, çev. Muhammed Usame Onuş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 48; Zencânî, *Kitâbu'l-Letâîfî'l-Alâîyye fî'l-fedâîli'-seniyye*, 101; Abdüsselâm b. Şükrullah Amâsî, *Tuhfetü'l-Umerâ ve Minhâtü'l-Vüzerâ*, çev. Asiye Mevhibe Coşar (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012), 107.

⁴⁹ Fârâbî, *Âdâbu'l-Mulûkiyye ve'l-Ahlâku'l-İhtiyariyye*, 44.

3. İfade Özgürlüğünün Sağlanmasında Muktedirin Konumu

Siyasetnameler, ifade özgürlüğünün de içinde bulunduğu temel haklar konusunda muktedirin konumuna özel bir dikkat çekmektedir. Günümüzdekine nispetle otoritenin daha sınırlı gruplara ait olduğu bir zaman dilimi için bunun doğal olduğu açıktır. Bununla birlikte temel haklara zarar vermesinin önüne geçebilmek amacıyla yetkilerin sınırlandırılmasına yönelik bir dizi teolojik ikaz gündeme getirilir. İslam düşüncesinde oldukça yaygın bir inanç haline gelmiş olan, ahirette *boynuzsuz koyunun, boynuzludan hakkını alacağı* şeklindeki yaklaşım önemli referans noktalarından biridir. Modern dönem yorumcuları tarafından bazı durumlarda eleştiri konusu edilse de, sürü-çoban metaforu üzerinden yönetici erkin büyük bir yükümlülük altına sokulduğu göz ardı edilmemelidir.⁵⁰ Her ne kadar sistemin sağlıklı bir şekilde işlemesi konusunda halkın sorumluluklarına işaret eden değerlendirmeler bulunsun da, yöneticinin fonksiyonu görmezden gelinemez. Dolayısıyla halkın tavırlarının şekillenmesinde yöneticilerin pozisyonları büyük bir önem taşır.⁵¹

Bu yükümlülüklerin bir gerekçesi olarak halifenin Tanrısal irade ile başa getirilmiş olması, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi şeklinde bir nitelemeye yol açmıştır.⁵² Ancak bu durum, yönetici üzerinde bir rehavetten çok sorumluluk düzeyini artırıcı bir etken olarak görülmelidir. Bu sorumluluğa ek olarak, yöneticiden gelişmiş bir empati ile meselelere odaklanması istenir.⁵³ Bu, modern dönemde *altın kural* olarak isimlendirilen ve neredeyse bütün geleneklerin ahlaki bir ilkesi olarak karşımıza çıkan "Sana nasıl davranılmasını istiyorsan, sen de öyle davran." öğütünün siyasal platformdaki bir yansıması haline gelmektedir.⁵⁴

Bu teolojik ve ahlaki temellendirme halkın yönetici sınıflara Tanrı tarafından *emanet* edildiği fikrine yol açmakta; yönetici sınıfın adalet, halk ve ekonomik güç bileşenlerini dikkate almaları gerektiğini ortaya koymaktadır.⁵⁵ Hatta yöneticinin Allah ile arasındaki ilişkiyi düzenleyen kuralları ihmal veya ihlal etmesinin tanrısal irade tarafından bağışlanabileceği, bunun aksine halka yapılan eylemlerdeki hataların karşılığının ise mutlaka verileceği dile getirilir.⁵⁶ Yönetici, bu dengeyi sağlamak için halkını kendi çocuklarının yahut dostlarının yerine koyarak hareket etmelidir. Aksi bir durumda, her zaman yöneticilerin tavırlarını gözleyen ve çoğunlukla onlara öykünen halk da benzer bir yönelim içerisine girecektir. Böylece fitratın bir parçasını oluşturan *zulüm tohumlarının yeşererek*, bozgunculugun ortaya çıkması şaşırıcı olmayacaktır.⁵⁷

Yöneticinin adaleti sağlamanın önündeki en büyük engellerden biri, sahip olduğu gücün kendisinde oluşturacağı tahribattır. Nitekim gücün insanın davranışları üzerindeki dönüştürücü etkisi inkâr edilemez. Bu etki bazen iyi yönde olsa da, çoğunlukla olumsuz yönde tezahür etmektedir. Bu anlamda, en üst toplumsal otoritenin sağladığı gücün de nispeti ona göredir. Siyasetnamelerde böyle bir güce sahip olan kişilere alçakgönüllülüğün yanında *tahammüllü* olmak da tavsiye edilir. Öyle ki, *killet-i tahammül* normal durumlarda bile çirkin

⁵⁰ Nizamülmülk, *Siyasetname*, 70.

⁵¹ Fârâbî, *Âdâbu'l-Mulûkiyye ve'l-Ahlâku'l-İhtiyariyye*, 99.

⁵² İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 65; Celâleddîn ed-Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 206; İbrahim b. Muhammed, *Devlet ve İnsan*, 179; Adil Çiftçi, "Din İstismarı: Kavramsal ve Kuramsal Bir Çalışma", *İslâmiyat* 3/3 (2000), 15.

⁵³ Zencânî, *Kitâbu'l-Letâifi'l-Alâiyye fi'l-fedâilî-seniyye*, 101; Şihâb Neyrîzî, *Miftâhu's-Sa'ade fi Kavâidi's-Siyâde*, çev. Abdollah Dodangeh (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 122; Amasî, *Tuhfetü'l-Umerâ ve Minhâtü'l-Vüzerâ*, 94; Amâsî, *Sultanların Aynası*, 399.

⁵⁴ İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 20-21; 69-70; Amasî, *Tuhfetü'l-Umerâ ve Minhâtü'l-Vüzerâ*, 113; Hanifi Şahin, "İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 58-59.

⁵⁵ Mâverdî, *Dürrü's-Sülûk fi Siyâseti'l-Mülûk*, 53; Kâtip Çelebi, *Siyaset Nazariyesi*, ed. Ensar Köse (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2020), 136; Hüseyin Vaiz-i Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, çev. Murat Demirkol (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 152; Amasî, *Tuhfetü'l-Umerâ ve Minhâtü'l-Vüzerâ*, 60.

⁵⁶ İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 21.

⁵⁷ ed-Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 209-211.

görülürken, bunun *mülûk ve umerâda* bulunması daha çirkin olarak değerlendirilir.⁵⁸ Bazı durumlarda haksızlığa uğradığını düşünerek bundan müşteki olan ve kimi zaman bunu abartılı bir şekilde dile getirenler bulunabilir. Yöneticinin, buradaki mazlumluğu dikkate alarak sert bir karşılık vermemesi erdemli bir tavır olarak değerlendirilir. Takınılacak sert bir tavır durumu daha ağır hale getirecektir. Bu nedenle yönetici, mazlumluk iddiasının gerçek olması durumunda ilahi bir cezaya maruz kalmakla uyarılır.⁵⁹ Dolayısıyla, yönetici halkın sevgisini kazanmak için itidal sahibi olmalı⁶⁰; adeta “süt emziren bir kadının, çocuğun uykusuna gösterdiği hassasiyeti halkına” göstermelidir.⁶¹

Bu hassas tavır ve güzel söz söylemenin pragmatik dayanakları da bulunmaktadır. Bu nedenle güzel sözün karşılığının da güzel olacağına dair uyarılar göze çarpar.⁶² Bu tavır yönetici ile halk arasındaki iletişim kanallarının açık olması bakımından da bir değer taşır.⁶³ Bahsi geçen tarza sahip olan bir yöneticinin halkı tarafından yapılacak sözlü muhalefetten veya şikâyet aktarımlarından çekinmemesi gerekir.⁶⁴ Çünkü halk tavırlarında çok ciddi bir sorun görmediği yöneticiye gereksiz eleştiriler yapmaz. Bu nedenle, söylemlerde laubali bir tavırdan uzak durulması, nazik bir tavrın takınılması yahut gereksiz münakaşalara meyledilmesine dikkat edilmelidir.⁶⁵ Bunu, hakimler tarafından *altın orta* şeklinde kavramsallaştırılan ve Müslüman düşünürlerin neredeyse tamamı tarafından kabul edilen evrensel ahlak ilkesinin bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Bu anlamda yönetici sınıf ile halk arasındaki ilişkinin kazan-kazan anlayışına odaklanmış bir yapıda olması yerinde olacaktır.⁶⁶

Kuşkusuz her şeyin müttekâmil bir şekilde ilerlediği bir toplumsal yapı oldukça muhayyeldir. Dolayısıyla bazı durumlarda, yöneticide halkı düzeltme gibi bir eğilim ortaya çıkabilir. Ancak burada da yöneticinin öncelikli olarak bu işe kendisinden ve yakınlarından başlaması gerekir.⁶⁷ Bu bağlamda gerçek dostların insana hatalarını söyleyen kişiler olduğu unutulmamalıdır. Neyrîzî'nin (öl. 1397) aktardığı gibi “Senin dostun seni daima doğrulayan değil, doğru yola getirendir... seni sürekli güldüren değil, ağlatandır.”⁶⁸

Buna ek olarak yöneticinin muhalefette bulunacak olan kişiler konusunda da belirleyici bir rolü bulunabilir. Bu anlamda kimi zaman muhalefet edecek olan kişinin kapasitesine ve donanımına göre onlara yön verilmesi tavsiye edilmiştir.⁶⁹ Muhalefette bulunmanın mevcut konumunu kaybetmeye neden olacağını düşünerek, çoğunlukla üstlerinin görüşlerini öven kişilerden herhangi bir faydanın gelmeyeceği açıktır ve yöneticinin hem dinî hem ahlaki hem de pragmatik olarak bunu engellemesi gerekir.⁷⁰

Sağlıksız bir muhalefetin ve yeterince kullanılmayan ifade özgürlüğünün ciddi bir patlama potansiyeline sahip olduğu açıktır. Bu nedenle halkın muhalefetinin aşırı bir boyuta

⁵⁸ Müşîr Nusret Paşa, “Nusretü'l-Hamîd”, 164.

⁵⁹ Ebü'l-Hasan Mâverdî, *Edebü'l-Vezîr*; çev. İbrahim Barca (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 131; Müşîr Nusret Paşa, “Nusretü'l-Hamîd”, 138; Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk*, 133-134; Gazzâlî, *İslam Hükümdarları İçin Siyaset Rehberi*, 69.

⁶⁰ Fârâbî, *Âdâbu'l-Mulûkiyye ve'l-Ahlâku'l-İhtiyariyye*, 21; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 140; İbrahim b. Muhammed, *Devlet ve İnsan*, 191.

⁶¹ Zencânî, *Kitâbu'l-Letâifü'l-Alâiyye fî'l-fedâilü'l-seniyye*, 102.

⁶² Keykâvus, *Kâbusnâme*, 40; Neyrîzî, *Miftâhu's-Sa'ade fî Kavâidi's-Siyâde*, 98.

⁶³ Keykâvus, *Kâbusnâme*, 67.

⁶⁴ İbnü'l-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağîr ve'l-Edebu'l-Kebîr*; 80; Kâşîfî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 630.

⁶⁵ Mâverdî, *Edebü'l-Vezîr*; 59; Neyrîzî, *Miftâhu's-Sa'ade fî Kavâidi's-Siyâde*, 210.

⁶⁶ Amasî, *Tuhfetü'l-Umerâ ve Minhâtü'l-Vüzerâ*, 233; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 232.

⁶⁷ Fârâbî, *Âdâbu'l-Mulûkiyye ve'l-Ahlâku'l-İhtiyariyye*, 21; İmam Gazzâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 113; Emir Timur, *Tüzükât-ı Timur*; çev. Kutlukhan Şakirov, Adnan Aslan (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 72; Amasî, *Sultanların Aynası*, 431.

⁶⁸ Neyrîzî, *Miftâhu's-Sa'ade fî Kavâidi's-Siyâde*, 180; Amasî, *Sultanların Aynası*, 247-249.

⁶⁹ İbnü'l-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağîr ve'l-Edebu'l-Kebîr*; 80.

⁷⁰ Fârâbî, *Âdâbu'l-Mulûkiyye ve'l-Ahlâku'l-İhtiyariyye*, 46; Gazzâlî, *İslam Hükümdarları İçin Siyaset Rehberi*, 61; Mâverdî, *Edebü'l-Vezîr*, 126-128; Neyrîzî, *Miftâhu's-Sa'ade fî Kavâidi's-Siyâde*, 180; Müşîr Nusret Paşa, “Nusretü'l-Hamîd”, 128.

ulaşmaması için yöneticinin toplumda bilgi ve görgüsüyle temayüz etmiş olan kişilerin söylemlerine ve eleştirilerine özellikle dikkat etmesi gerekir.⁷¹ Bu düşünce, ifade özgürlüğünün yasaklanmasının daha büyük sorunlara ve şiddete yol açacağı⁷² şeklindeki modern yaklaşımlarla benzerlik arz eder. Devvânî'nin (öl. 1502) de isabetle belirttiği gibi "İlim ve feraset sahipleri Hazreti padişaha karşı mütereddit oldukları, eleştirel yaklaşımları zaman, bu, devletin ilerleme nişanesi"⁷³ olarak görülür.

4. Perdelenmiş Yönetici Sorunu

İktidarların yaşadığı en önemli sorunlardan biri, yöneticiler ile yönetilenler arasındaki iletişim kanallarının sağlıklı bir şekilde açık tutulamamasıdır. Çağdaş dönemlerde ifade özgürlüğünün daha fazla kullanılmasına bağlı olarak, çeşitli vasıtalarla bu kanallar nispeten açık gibi görünmektedir. Özellikle kitle iletişim araçlarının yaygın bir şekilde kullanılması ve örgütlenme haklarının genişlemesi, kitlelerin yöneticilere ulaşmasında bir nebze de olsa imkânları genişletmiştir. Esasen burada ihtiyatlı bir dil kullanma ihtiyacı hissetmemizin ana nedeni, bu imkân genişlemesine rağmen, en demokratik toplumlarda bile manipülasyona maruz kalma riskinin bulunmasıdır.

Eski çağlar ve onların şartları dikkate alındığında, özellikle yönetici kesimlerin, çevrelerindeki yönlendirmeleriyle, bir takım gerçeklere vakıf olamama ve halkla yeterince diyalog kuramama gibi bir sorunla günümüze oranla daha fazla yüz yüze geldikleri söylenebilir. Bu, muktedirin kendi tercihiyle olabileceği gibi, çevrede bulunan insanların yönlendirmesiyle de olabilir. Bu durumu ifade etmek için *perdelenmiş yönetici* kavramının kullanılması mümkündür. Siyasetnamelerin böylesi bir sorunun üstesinden gelme hususunda hükümdarlara ve diğer yetki sahiplerine büyük bir sorumluluk yükledikleri görülür. Özellikle kişisel menfaatlerini temin etmek amacıyla *güce mutlak saygı, güçsüze ise mutlak otorite uygulama* ilkesiyle hareket eden ve yöneticiyi *kendi arzularına ulaşmak için bir araç haline getiren* kesimlere karşı dikkatli olmak gerekir.⁷⁴ Mademki hükümdar, halkın maruz kaldığı şeyler noktasında ilahi otoriteye karşı en önde hesap verecek bir konumdadır, o halde asla *gaflete* düşmemelidir. Sözü ettiğimiz perdelerin kaldırılması için gerek gizli gerek açık bir şekilde halkın durumunun soruşturulması en temel vazifelerden birisidir.⁷⁵ Siyasetnameler, bunun gerçekleştirilmesi, dolayısıyla ifade özgürlüğünün sağlanması için oldukça ilginç alternatifler sunarlar.⁷⁶ Zira yöneticilerin, durumlarından yeterince haberdar olmadıkları bir kitleyi sağlıklı bir şekilde yönetmeleri beklenemez.⁷⁷

Yönetici öncelikli olarak halkla doğrudan iletişim kurma yolunu tercih etmeli ve onların şikâyetlerini dinlemelidir. Böylece ister devlet kurumları ister güç sahibi bireyler tarafından yapılacak olan haksızlıkları engelleme şansı artar.⁷⁸ Bu anlamda doktor-hasta analogisi oldukça yerindedir. Buna göre müşteri olarak yöneticinin karşısına çıkmış olan kişi dertlerini tam olarak anlatmadıkça ve doktor onun şikâyetlerini dile getirmesine müsaade etmedikçe, sağlıklı bir teşhisin ve tedavinin gerçekleşmesi mümkün değildir.⁷⁹ Özellikle davalı kişilerin ifade özgürlüğü konusunda hassas olunması gerekir. Şayet konu farklı kişileri ilgilendiriyorsa

⁷¹ İbnü'l-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağir ve'l-Edebu'l-Kebir*, 79.

⁷² Erdoğan, "Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif", 40.

⁷³ ed-Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 214.

⁷⁴ Mâverdü, *Dürerü's-Sülûk fi Siyâseti'l-Mülûk*, 34; İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 38; Amasî, *Tuhfetü'l-Umerâ ve Minhâtü'l-Vüzerâ*, 101-102; Amâsî, *Sultanların Aynası*, 427.

⁷⁵ Nizamülmülk, *Siyasetname*, 70; İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 29.

⁷⁶ Nizamülmülk, *Siyasetname*, 71-72; 129; İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 35; Zencânî, *Kitâbu'l-Letâifi'l-Alâiyye fi'l-fedâili'-seniyye*, 87; Sultan Murad Han, *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler*, 73-74; Müşir Nusret Paşa, "Nusretü'l-Hamîd", 147.

⁷⁷ Mâverdü, *Dürerü's-Sülûk fi Siyâseti'l-Mülûk*, 86-88; Zencânî, *Kitâbu'l-Letâifi'l-Alâiyye fi'l-fedâili'-seniyye*, 83; Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 530.

⁷⁸ ed-Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 218; Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fi Siyâseti'l-Mülûk*, 223.

⁷⁹ Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 148; 614.

bütün tarafların kendilerini ifade etmelerine imkân oluşturulmalıdır.⁸⁰ Bunun pratik anlamda üç yönlü bir fayda ortaya çıkardığı görülür: İlki, hak sahiplerinin haklarını alması; ikincisi, haksızlık yapanın karşılığını görmesi ve bunun bir örneklik teşkil etmesi; üçüncüsü ve daha önemli olanı ise otoriteye olan güvenin güçlenmesi ve toplumsal düzenin istikrar bulmasıdır.⁸¹

Yöneticinin, yönetim işlerini yürütmek ve halkla bağlantı kurmak için ihdas ettiği görevlerde yetkilendirdiği kişilerden kaynaklanan bazı risklerin bulunduğunu da hesaba katması ve temkinli olması önemle vurgulanır.⁸² Risklerin minimum seviye indirilmesi amacıyla atanan kişilerde akıl, heybet, dindarlık, ketumluk vb. niteliklerin bulunmasına dikkat edilmiştir.⁸³ Bu anlamda yöneticinin en büyük sıkıntısı, sadece kendi eylemlerinden değil, kendisinin tayin ettiği diğer devlet görevlilerinin eylemlerinden de sorumlu olmasıdır.⁸⁴ Bu nedenle üst yöneticinin alt kademede yer alanların kendisine ve halka karşı düşünce ve tutumlarından haberdar olması bir zorunluluk olarak görülür.⁸⁵ Karakter sorunlarına sahip olan yardımcılardan vazifelenilmesi toplumsal bozulmanın en önemli gerekçelerinden biridir. Yöneticinin iyi olması, yardımcılardan ise kötü olması “içinde timsahların yüzdüğü ve insanların yararlanamadığı temiz bir su kaynağına” benzetilir.⁸⁶ Buna mukabil, bazen tam tersi durumlar da söz konusu olabilir. Böyle bir durumda ise yardımcının ifade özgürlüğünü kullanması; ancak bunu üst yöneticiyi ikna edici bir şekilde yerine getirmesi gerekir.⁸⁷ Üslup bakımından yöneticilerin sert tavırlarının yardımcılar tarafından hafifletilmesine, en azından onunkinden daha sert bir düzeye çıkarılmamasına gayret gösterilmesi gerekir.⁸⁸ Bazen bu durumun abartılmasına neden olacak tavsiyelerle de karşılaşılmaktadır. Örneğin alt kademede yer alan bir kişinin üstüne karşı tavrının “Sitayişinde bulunup her fi’lini tahsin etmeli ve ahvâlini zâhiren ve bâtinen mektûm tutmalıdır... Bir emr-i müstakbeh zuhurunda onu kendi üzerine alıp mafevkine nisbet etmemelidir.”⁸⁹ düşüncesini savunanlara rastlanmaktadır.

Yönetimde olmanın sağladığı bazı avantajlar, siyaset arenasında kimi entrikaların cereyan etmesine neden olabilmektedir. Bu entrikalarda ağırlıklı olarak üst yöneticilerin zarar gördüklerine şahit olunur. Bu nedenle en üst yöneticinin, kendi yardımcılarını hakkında başkaları tarafından dile getirilen olumsuz söylemleri her zaman ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirmemesi gerekir.⁹⁰

Tarihte kötü uygulama örnekleri bulunmakla birlikte, yöneticilerin istihbarat faaliyetleri yürütmeleri, perdelenme ihtimalini zayıflatmaktadır. İstihbarat faaliyetlerinin hem iç hem de dış faaliyetler olarak yürütülmesi mümkündür.⁹¹ Tarihî anlatılarda kimi zaman üst yöneticilerin tebdil-i kıyafet uygulamasıyla bu faaliyetlere bizzat katıldıklarından söz edilir.⁹² Çünkü insanların bir kısmı korktukları için bir kısmı da farklı gerekçelerle yöneticiye karşı

⁸⁰ Nizamülmülk, *Siyasetname*, 125; Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, 48; Tâceddin Subkî, *Mu'îdü'n-Ni'am*, çev. Harun Yılmaz, Muhammet Enes Midilli (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 40; Müşîr Nusret Paşa, “Nusretü'l-Hamîd”, 131.

⁸¹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, 71; 195; Müşîr Nusret Paşa, “Nusretü'l-Hamîd”, 147.

⁸² Fârâbî, *Âdâbu'l-Mulûkiyye ve'l-Ahlâku'l-İhtiyariyye*, 26; Nizamülmülk, *Siyasetname*, 137; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 53.

⁸³ Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, 70.

⁸⁴ İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 37; ed-Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 221; İbn Teymiyye, *Siyaset*, çev. Abdurrahim Aytaç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2020), 16.

⁸⁵ Mâverdî, *Dürrü's-Sülûk fi Siyâseti'l-Mülûk*, 90.

⁸⁶ İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 116.

⁸⁷ Cüveynî, *el-Giyasi*, 90; İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 129; Subkî, *Mu'îdü'n-Ni'am*, 44; Kâşîfî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 622; Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fi Siyâseti'l-Mülûk*, 229; Amâsî, *Sultanların Aynası*, 383.

⁸⁸ Subkî, *Mu'îdü'n-Ni'am*, 66.

⁸⁹ Müşîr Nusret Paşa, “Nusretü'l-Hamîd”, 115.

⁹⁰ İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 154; Zencânî, *Kitâbu'l-Letâifi'l-Alâiyye fi'l-fedâili'-seniyye*, 103; Emir Timur, *Tüzükât-ı Timur*, 81; Kâşîfî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 494-496; Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fi Siyâseti'l-Mülûk*, 233-234; Amâsî, *Tuhfetü'l-Umerâ ve Minhâtü'l-Vüzerâ*, 117.

⁹¹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, 142; *Tuhfetü'l-Memluk*, 99; Zencânî, *Kitâbu'l-Letâifi'l-Alâiyye fi'l-fedâili'-seniyye*, 182; Gazzâlî, *İslam Hükümdarları İçin Siyaset Rehberi*, 53-54.

⁹² Kâşîfî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 372.

genellikle övgü üzere hareket ederler. Sözü edilen kişilerin görevlendirilmesi, başta bazı güvenlik endişelerinden kaynaklı olmak üzere hükümdarla diyaloga girmeyen/giremeyen insanlar ile araçlar vasıtasıyla da olsa bu diyalogu oluşturmak amacına matuftur.⁹³

Sonuç itibariyle, perdenin kaldırılmasında, yöneticinin farklı görüşlere başvurması büyük bir önem taşır. Yönetici başta yardımcıları olmak üzere, konunun uzmanlarıyla sürekli olarak görüş alışverişinde bulunmalıdır. Ancak her çözüm önerisinin kabul edilmesi zorunluluğu yoktur.⁹⁴ Siyasetnamelerin bu tavsiyesinin, devletin farklı katmanlarında yer alan kişilerin ifade özgürlüklerini kullanmalarına fırsat tanınmaya yönelik olduğu ve bunun tabana doğru genişletilme imkânının bulunduğu söylenebilir.

5. İfade Özgürlüğünün Kullanılmasında Halkın Konumu

Siyasetnameler, huzurlu bir toplumsal hayatın temel bileşenlerinden birinin halk olduğunu dile getirir. İslam düşüncesinde sıklıkla ifade edilen “Nasıl iseniz, öyle yönetilirsiniz.” rivayetinin önemli bir referans olduğu görülür. Dolayısıyla siyasi ve sosyal hayatın inşası için ortaya konan diyalog, halkın sadece edilgen bir konumda olmasını engeller. Yetkisini Tanrı’dan almış olsa bile, yöneticinin iyi veya kötü olmasını belirleyecek olan bir dereceye kadar halkın tavrıdır.⁹⁵ Kuşkusuz bunun istisnaları vardır. Ancak sözü edilen durum vazife merkezli bir yaşam tarzına sahip olan bir toplumda sıklıkla olumlu yönde cereyan eder.⁹⁶

Siyasetnameler yönetici sınıflara yükledikleri sorumluluklar kadar halkın da bazı vazifeleri olduğunu ortaya koyar. Özellikle, belirlenen kurallar çerçevesinde yöneticilere tabi olmak bir zorunluluk olarak görülmektedir.⁹⁷ Bu, siyaseten veya sosyolojik olmanın ötesinde çoğunlukla şer’i bir zorunluluk olarak karşımıza çıkar.⁹⁸ Ancak bazı eserlerde, siyasi hayatın bu iki temel bileşenin bir zorunluluktan ziyade sevgi temelli bir yaklaşıma sahip olmaları,⁹⁹ yönetici ile halk arasındaki ilişkinin baba-evlat ilişkisi düzeyinde olması gerektiği belirtilir.¹⁰⁰ Bazen bu yükümlülük kamu otoritesinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için “ister adil ister zorba olsun” yöneticiye itaat etmeyi ve onun emir ve yasaklarına uygun hareket etmeyi kapsamaktadır.¹⁰¹ Eğer yöneticiler genel olarak adil bir yönetim sergiliyorsa bu itaat onun bir hakkı olarak görülür ve kişilerin muhalif oldukları konularda bile onlara rıza göstermesi gerektiği ifade edilir.¹⁰² Bunun tek istisnası kamuyu da ilgilendiren ve şer’i esaslara aykırılık taşıyan karar ve uygulamalardır.¹⁰³ Böylesine güçlü bir itaat kültürünün toplum tarafından kabul edilebilmesi için teolojik temellendirmenin de bizzat naslara dayandırıldığı görülmektedir.¹⁰⁴

Buradan hareketle, siyasetname kültüründe şiddetli muhalefete pek de sıcak bakılmaz ve onun çoğunlukla “fitne ve fesada” neden olacağı endişesi dile getirilir.¹⁰⁵ Bu endişeden dolayı, kişisel inanç, yorum ve kanaatlerin izharına binaen yönetim halkın bir kesimi arasında

⁹³ Mâverdî, *Edebü'l-Vezîr*, 107; İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 47; Zencânî, *Kitâbu'l-Letâîf'Alâiyye fî'l-fedâîli'seniyye*, 176; Kâşîfî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 374/528.

⁹⁴ İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 68.

⁹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 437.

⁹⁶ İbnü'l-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağîr ve'l-Edebu'l-Kebîr*, 100; Müşîr Nusret Paşa, “Nusretü'l-Hamîd”, 55.

⁹⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 372.

⁹⁸ Kâfiyeci, *Seyfü'l-Mülûk - Seyfü'l-Kudât*, 76.

⁹⁹ Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, 97.

¹⁰⁰ ed-Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 194; Neyrîzî, *Miftâhu's-Sa'ade fî Kavâidi's-Siyâde*, 176; Kâşîfî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 202; Amasî, *Tuhfetü'l-Umerâ ve Minhâtü'l-Vüzerâ*, 106.

¹⁰¹ İbrahim b. Muhammed, *Devlet ve İnsan*, 163; Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, 88; Nizamülmülk, *Siyasetname*, 139.

¹⁰² İbnü'l-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağîr ve'l-Edebu'l-Kebîr*, 58; Kâşîfî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 604.

¹⁰³ Neyrîzî, *Miftâhu's-Sa'ade fî Kavâidi's-Siyâde*, 70.

¹⁰⁴ *Tuhfetü'l-Memluk*, 63; Kâfiyeci, *Seyfü'l-Mülûk - Seyfü'l-Kudât*, 76; Amasî, *Tuhfetü'l-Umerâ ve Minhâtü'l-Vüzerâ*, 49-50; 55.

¹⁰⁵ İbrahim b. Muhammed, *Devlet ve İnsan*, 165; Kâfiyeci, *Seyfü'l-Mülûk - Seyfü'l-Kudât*, 78; Müşîr Nusret Paşa, “Nusretü'l-Hamîd”, 158.

ortaya çıkacak olan ihtilaflarda, yönetimin zulüm olarak değerlendirilen bazı eylemleri karşısında kitlelere *tarafsızlığı* tavsiye eden bazı görüşlerin¹⁰⁶ bu bağlamda değerlendirilmesi mümkündür. Muhalefetin kaçınılmaz olarak ortaya çıktığı durumlarda ise öncelikli olarak sulh yolu tercih edilmelidir. Bunda başarılı olunamaması halinde alternatif seçeneklere başvurulabilir.¹⁰⁷ Burada dikkat edilmesi gereken nokta, muhalif olan insanların *kitlese-toplumsal muhalefet* oluşturma potansiyellerinin olup olmamasıdır. Böyle bir riskin mevcut olmaması durumunda daha yumuşak tedbirlerin alınması esas kabul edilir.¹⁰⁸ Zira devlet içerisinde bulunan insanların bir kısmı ahlaki ve siyasi durumları nedeniyle haklarında endişe duyulmayan, bir kısmı iyilik ile kötülük arasında hareketli olan, bir kısmı ise kişisel ikbal uğruna her türlü fenalığa mütemayil olan kimselerdir. Üçüncü grubun oluşturacağı tehditlere yönelik bir ilginin ve yönelimin meydana gelmemesi, yöneticilerin göstereceği erdemli davranışlara bağlıdır.¹⁰⁹ Bununla birlikte, herhangi bir ciddi sorunun bulunduğu durumlarda halkın uyarı görevinin olduğu unutulmamalıdır. Hangi gerekçeyle olursa olsun, bir kötülüğün engellenmesine yönelik uyarı görevinin ihmal edilmesi, halkı yükümlülükten kurtarmayacaktır.¹¹⁰

Böylesi bir durumda halkın tavrının nasıl olacağı üzerine odaklanmak yerinde olacaktır. İfade özgürlüğü konusunda insanların dikkat etmesi gereken en önemli husus, kullandıkları üslubu özenle seçmeleridir. Bu konuda ses tonunun ayarlanmasından, gereksiz jest ve mimiklerden kaçınmaya ve ağdalı bir dil kullanmamaya kadar pek çok uyarı dikkat çeker.¹¹¹ Bu dikkatin gerekliliği bütün insanlar için geçerli olsa da, söylemin oluşturacağı tehditten çok etkilenecek olanlar geniş halk toplulukları olduğu için bunun onlar açısından daha büyük bir önem taşıdığı söylenebilir. Siyasetnamelerde de bu meselenin üzerinde hassaten durulduğu görülür. Kişinin kullandığı üslupla yüceldiği yahut alçaldığı, insanın başına gelen sıkıntıların kaynağında kullandığı üslubun bulunduğu vurgulanır. Bunun yanında, sözü gereğinden fazla uzatmanın sakıncalarına değinilir.¹¹²

Bu nedenle, İslam'ın temel kaynaklarında ve kadim geleneklerde konuşmaktan çok dinlemenin erdemine büyük bir önem verildiği görülür. Bu, siyasetnamelerin de üzerinde durduğu ve söylem hürriyetinin çok konuşmak şeklinde anlaşılması gerektiği bir konu olarak karşımıza çıkar. Çok konuşmak hem *akıl eksikliğine* hem de *vakarın düşüklüğüne* bir alamet olarak değerlendirilir. Hatta birey malumat sahibi olduğu konularda bile konuşma konusunda atılan azatın, sadece kendisine sorulduğu zaman cevap vermeli ve konu hakkındaki bütün beyanları dinledikten sonra söze karışmalıdır.¹¹³ Bu durum doğal olarak söylemde olabildiğince temkinli olma görevini halka yüklemektedir.¹¹⁴ Fârâbî'nin "Sükût selamet, kelam nedamettir."¹¹⁵ sözünü bu şekilde anlamak makul görünmektedir. Genel olarak insanların, özeldi ise halkın konuşurken kullandıkları sözleri bir ölçüden geçirmeleri, gereksiz övgülerden ve haksız eleştirilerden uzak durmaya özen göstermeleri asıl olandır.¹¹⁶

Burada yöneticilerin adalet konusunda göstermeleri gereken dikkatin yanında, halkın da bu ilkeye bağlılığı öne çıkarılır. Adaletin geçerli olduğu farklı boyutlarla birlikte, bunun söylemde de bir yansımasının bulunduğu unutulmamalıdır. Kişinin burada uyacağı makul

¹⁰⁶ Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, 116.

¹⁰⁷ ed-Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 224.

¹⁰⁸ Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, 124; Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, 108 vd.

¹⁰⁹ Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, 211.

¹¹⁰ Kâfiyeci, *Seyfü'l-Mülûk - Seyfü'l-Kudât*, 76; Neyrîzî, *Miftâhu's-Sa'ade fî Kavâidi's-Siyâde*, 172; Müşîr Nusret Paşa, "Nusretü'l-Hamîd", 138.

¹¹¹ ed-Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 165; *Tuhfetü'l-Memluk*, 69; Müşîr Nusret Paşa, "Nusretü'l-Hamîd", 116; Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, 230; Amâsî, *Sultanların Aynası*, 319.

¹¹² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 34-35; İbrahim b. Muhammed, *Devlet ve İnsan*, 234-235.

¹¹³ İbnü'l-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağir ve'l-Edebu'l-Kebîr*, 98; Mâverdî, *Dürrü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, 34-36; ed-Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 164; Neyrîzî, *Miftâhu's-Sa'ade fî Kavâidi's-Siyâde*, 258; Amâsî, *Sultanların Aynası*, 317-319.

¹¹⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 91.

¹¹⁵ Fârâbî, *Âdâbu'l-Mulûkiyye ve'l-Ahlâku'l-İhtiyariyye*, 53.

¹¹⁶ Kâfiyeci, *Seyfü'l-Mülûk - Seyfü'l-Kudât*, 52.

bazı ölçütlerin bulunması ve söylemdeki itidal ile tutarlılık bu alandaki adaletin temelini oluşturur.¹¹⁷ Adalet, dürüstlük ve insaf bir ibadet olarak kabul edilmektedir.¹¹⁸ Bu, siyasetnamelerin ifade özgürlüğünün sınırlarını göstermesi bakımından önemli bir dayanak noktasıdır. Bunun bir gereği olarak, yöneticilerin karşısında yapılacak olan konuşmada pozitif bir dilin kullanılması oldukça önemlidir.¹¹⁹

İkinci olarak, ahlakın temel prensibi olan doğruluk, temel bir prensip olarak dile getirilir. Doğru sözlülüğün uhrevi getirilerinin yanında dünyevi açıdan ortaya çıkaracağı faydalar da göz ardı edilmemeli, aksi halde uğranılacak zarara katlanılmalıdır.¹²⁰ Bu yaklaşım, siyasetnamelerin ifade özgürlüğünü her şeyden önce dinî ve ahlaki bir standart üzerine oturttuğunu, pragmatik unsurların ikinci planda yer aldığını söylemeye imkanı verir. Bunun yanında, yeterince özgür bir ortam olmadığında bile doğru olduğuna inanılan şeyin açıklıkla dile getirilmesi bir yanlışlığın ortadan kaldırılmasına, zulmün engellenmesine yahut zalimin kendisini dizginlenmesine vesile olabilir. İnsanların birbirlerine *ayna vazifesi* gördükleri şiarıyla hareket eden bir bireyin bunu elde etme imkânı bulunmaktadır.¹²¹

Halkın ifade özgürlüğünü kullanırken söylenecek şeyler arasında bir ayırım yapması da büyük bir önem arz eder. Ayıpların ortaya çıkarılmasına yahut yalan içeren sözlerle meyledilmemesine özen gösterilirken, kişilerin hem dinlerine hem de dünyalarına fayda sağlayacak söylemlere yönelmek değerli görülür.¹²² Bunun, İslam'daki günahların gizlenmesinin, ifşa edilmelerinden daha yeğ tutulması ilkesine dayandığını söyleyebiliriz. Çünkü herhangi bir kötülüğün gizli tutulması, açığa çıkarılarak bütün toplumu olumsuz etkilemesinden daha iyidir.¹²³ İslam dininin temel ilkelerinden olan *iyiliği emretme, kötülükten sakındırma* vazifesini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.¹²⁴ Bu anlamda modern dünyada sıklıkla karşılaşılan, ifadenin pervasızca dile getirilmesi ve bunun bireysel bir özgürlük olarak telakki edilmesi fikri, Müslüman siyasetnamelerine oldukça yabancı bir yaklaşımdır.

6. İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılması

İfade özgürlüğünün büyük oranda onu kullanan bireyi ilgilendiren bir mesele olduğu üzerinde durulabilir. Ancak bu yaklaşımın geçerliliği üzerine bazı tartışmalar yapıldığı görülür. Örneğin, özgürlüğün sınırlandırılmasına yönelik en güçlü tepkinin *anarşizmi* savunan kesimlerden gelmesi doğaldır. Kendi içerisinde farklı tavırları olmakla birlikte, bütün anarşistlerin ortak noktaları arasında herhangi bir otoritenin egemenliğine tabi olmama ideali en önde gelmektedir. Bu suretle bireyler sahip oldukları idealleri gerçekleştirme konusunda rahat bir ortam elde etmiş olacaktırlar. Bununla birlikte, özgürlüğü daha ılımlı bir şekilde değerlendiren liberal kesimler ile liberteryen veya anarşistler arasında önemli farklar bulunduğu göz ardı edilmemelidir.¹²⁵ Bu iki yaklaşımın karşısında ise özgürlük/hak-sorumluluk ikileminde ikinci kısmı ön plana çıkaran ve ilk anlayıştakine benzer şekilde çeşitli renkler barındıran muhafazakâr eğilimler yer almaktadır.¹²⁶

Özellikle çağdaş dönemde ihmal edilen en önemli noktalardan biri, ifade özgürlüğünün başkalarını ilgilendiren boyutlarıdır. İfade özgürlüğünü kullanan bireyin bazı durumlarda şahsına, diğer bireylere, toplumun geneline ve devlete zarar verme durumlarından söz edilebilir. İftira ve bireyin saygınlığına zarar verecek söylemler, kişileri zararlı alışkanlıklara

¹¹⁷ Mâverdî, *Edebü'l-Vezîr*, 54.

¹¹⁸ Neyrîzî, *Miftâhu's-Sa'ade fî Kavâidi's-Siyâde*, 96; Kâşîfî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 140.

¹¹⁹ Fârâbî, *Âdâbu'l-Mulûkiyye ve'l-Ahlâku'l-İhtiyariyye*, 106; ed-Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 165; Amâsî, *Sultanların Aynası*, 379.

¹²⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 95.

¹²¹ Nizamî, *Mahzen-i Esrar*, 130-131; Keykâvus, *Kâbusnâme*, 57.

¹²² Keykâvus, *Kâbusnâme*, 60.

¹²³ İbn Teymiyye, *Siyaset*, 79.

¹²⁴ İbrahim b. Muhammed, *Devlet ve İnsan*, 191.

¹²⁵ Can, *Siyaset Felsefesi*, 13.

¹²⁶ Can, *Siyaset Felsefesi*, 19.

750 | Hüsni Aydeniz. Siyasetnamelerde İfade Özgürlüğü ve Bunun Kapsamı

yönlendirecek tavsiye ve telkinler, belirli grupların ekonomik çıkarlarını baltalayacak ithamlar, askeri sırların ifşası, siyasi otoritenin etkinliğini ortadan kaldırmaya matuf yalanlar vb. bunun en belirgin ve etkili örnekleri arasında yer almaktadır.¹²⁷ Burada otokontrol, yaşanan çevre, basın vb. önleyici farklı ara mekanizmalar devreye girebilir. Ancak belirleyici unsur sosyal anlamdaki en üst otorite olan devlettir.¹²⁸

Siyasetnamelerde, ifade özgürlüğünün bazı durumlarda sınırlandırılabilmesi dile getirilmektedir. Bu sınırlandırmanın ilk boyutu yöneticileri, ikinci boyutu halkı ilgilendirir. Halk kullandığı üslup ve göstereceği temkinle kendi kendisinin sınırını belirlemekle sorumlu tutulmaktadır. Bu daha çok ahlaki ve stratejik bir sınırlandırmadır. Asıl önemli olan boyut, yöneticilerin bu özgürlükleri sınırlandırma konusundaki durumlarıdır. Bu noktada ağırlıklı olarak iki temel gerekçenin dile getirildiği görülür: Birincisi, kamu düzeninin bozulmasına neden olacak söz ve eylemler;¹²⁹ ikincisi ise, dinî konularda kullanılacak olan zarar verici söylemlerdir.¹³⁰ Bu düşüncelerin temelinde, insanların *sapkınlık propagandası* yapmalarının önüne geçilmesi ve bazı değerlerin korunması¹³¹ yatmaktadır. Ancak, hakaret içeren söylemlere ilişkin bazı açık beyanlar bulunmakla birlikte,¹³² nelerin sapkınlık olarak belirlendiği, kimi durumlarda bir muamma haline gelmektedir. Örneğin, belirli bir dinî yorumun egemen olduğu bir toplumda alternatif eğilimlerin bir sapkınlık olarak nitelendirilmesinin yahut İslam düşünce geleneğinde sıklıkla karşımıza çıkan *ilhâd, zındıklık ve küfür* ithamlarına maruz kalanların bulunduğu dikkate alındığında, bu değerlendirmenin altının doldurulmasının gerektiği daha açık bir hale gelir. Bu durum, özellikle Batı kaynaklı liberal değerlerle geleneksel eğilimlerin ve özellikle İslam düşünce geleneğinin arasında telif edilemez bir ayrıklık olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.¹³³

Bunun yanında bireyin haklarının muhafazası sadedinde siyasetnameler başkalarına yönelik küçültücü söylemlere ayrı bir başlık açarak, kişisel masuniyeti zedeleyecek söylemler konusunda tavizkar olmadıklarını ortaya koyarlar. Özellikle kanıtlanmamış ithamların *iftira* olarak kabul edilmeleri ve bunun cezasız kalmamasına yönelik ciddi uyarılar dikkat çeker. Dolayısıyla iftiranın hiçbir surette ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi söz konusu olamaz. Buna binaen, naslarda yer alan ve sınırları kati bir surette belirlenmiş olan cezaların uygulanması esas kabul edilir.¹³⁴ Modern yaklaşımlarda bile yalana dayalı bir ifade özgürlüğünün meşru bir zeminin olamayacağı ve otorite tarafından bunun korunmasından söz edilemeyeceği ifade edilmektedir.¹³⁵

Bazı siyasetnamelerde halkın üst yöneticilere, özellikle kral veya sultanlara bakışlarında aşırıya kaçan önerilere rastlanmakta; halkın bu sınıftan adeta kötülüğün südür etmeyeceği şeklinde bir anlayışa sahip olması beklenmektedir.¹³⁶ Kuşkusuz bunu İslam'ın temel önermeleriyle tamamen uyumlu bir yaklaşım olarak değerlendirmek oldukça zordur. Sözü edilen ortamın gerçekleşebilmesi adına ifade özgürlüğünün unsurlarından biri olarak görülen tartışma, normal şartlarda yahut dost meclislerinde bile tercih edilmeyen bir durum olarak kabul edilir. Dolayısıyla başta devlet adamlarıyla yapılacak konuşmalar olmak üzere cedel

¹²⁷ Schauer, *İfade Özgürlüğü Felsefî Bir İnceleme*, 13-15.

¹²⁸ Schauer, *İfade Özgürlüğü Felsefî Bir İnceleme*, 161.

¹²⁹ İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 76.

¹³⁰ İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 83.

¹³¹ Cüveynî, *el-Giyasi*, 165; Kâşîfî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 192; Şeyzerî, *Nehcû's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, 257-258; Amasî, *Tuhfetü'l-Umerâ ve Minhâtü'l-Vüzerâ*, 76.

¹³² Subkî, *Mu'îdü'n-Ni'am*, 54; İbn Teymiyye, *Siyaset*, 116.

¹³³ Barry, "Hukukî ve Siyasî Açından İfade Hürriyeti", 24.

¹³⁴ İbn Teymiyye, *Siyaset*, 113. Konu hakkında tavsiye niteliğindeki bir ifade için bk. Fârâbî, *Âdâbu'l-Mulûkiyye ve'l-Ahlâku'l-İhtiyariyye*, 118.

¹³⁵ Barry, "Hukukî ve Siyasî Açından İfade Hürriyeti", 25-27.

¹³⁶ ed-Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 229.

benzeri söylemlerden kaçınmakta büyük bir yarar olduğu söylenebilir.¹³⁷ Zira tartışmanın gereğinden fazla uzaması tarafların iyi niyetten uzaklaştıklarının bir göstergesidir.¹³⁸ Bu durumda bazı yaptırımların gündeme alınması tavsiyesi ortaya çıkar.

Özgürlük kavramının cazibesi oldukça yüksektir. Hele modern dönemler dikkate alınca bu cazibenin daha da arttığı söylenebilir. Peki, bu her zaman hoşnut kalınan durumlara yol açabilir mi? Özellikle siyasal anlamdaki özgürlüklerde belirli sınırların olmaması kaotik sonuçların başlangıcı haline gelebilir mi? Kuşkusuz bu soruların cevabına ilişkin teorik tartışmalar yapılabilir. Bununla birlikte insanlık tarihi, fiilî durumlar dikkate alındığında, sınırsız özgürlüğün pratiğinin mümkün olmadığını hatta kimi zaman bazı kayıtlamaların kalktığı durumlarda zarar verici sonuçlara sebebiyet verdiğini bizlere göstermektedir.¹³⁹

Buna mukabil, devletin, yaptırım gücünü kullanırken aşırıya kaçtığı yahut kimi grupların ele geçirdiği bir aygıt haline dönüştüğü durumlarda, insan özgürlüğü açısından bir tehdit olduğu açıktır.¹⁴⁰ Ancak bu durumun devlet yahut otorite kavramlarına temelden karşıtlık şeklinde bir reflekse dönüşmesi kabul edilebilir görünmemektedir. Zira böyle bir şeyin gerçekleşmesi, özgürlüğün korunması bir yana topyekûn ortadan kalkmasına yol açabilecek riskler barındırmaktadır.

Bu çerçevede siyasetnameler özgürlüğün sınırlandırılması yahut bazı eylemlere karşılık olarak yaptırımlar uygulanması bağlamında büyük oranda ortak bir dile sahiptir. Bu eserlerde özellikle kamu düzenini sarsan faaliyetlerde bulunanların işledikleri suçlar nispetinde cezalandırılması ilkesinin güçlü bir şekilde vurgulandığı görülür.¹⁴¹ Bununla birlikte otoritenin işlenen hataları affetme hakkına işaret edilir ve bazı olumsuz söylemleri görmezden gelme tutumuna yönelik tavsiyeler dikkat çeker.¹⁴² Affediciliğin meleke kesp etmesi için sabır önemli bir dayanaktır ve gerçek anlamda "Sabırlı olan kişi, kendisine itaatsizlik yapan kimseden intikam almakta sakın olup acele etmeyen kimsedir."¹⁴³ Bu affin hatalı olan kişide olumlu bir etki uyandıracığı ve affedene duyduğu sevginin ve ona yönelik tehditlerin bertaraf edilmesine katkıda bulunacağı düşünülebilir.¹⁴⁴ Ancak, memlekete ve haremine kasteden, devlet sırlarını tutmayan yahut muhaliflere bilgi sızdıranlara karşı tahammül düzeyinin oldukça sınırlı olduğu söylenebilir.¹⁴⁵ Böylece anarşist söylem ve eylemlerin serbest bir şekilde uygulandığı bir model, siyasetnameler tarafından kabul edilmez. Zira böylesi bir serbest dolaşıma imkân vermek, her şeyden önce toplumsal kaosun kaynağı olacaktır.¹⁴⁶

İfade özgürlüğünü sınırlandıran unsurların başında, otoritenin, mensuplarından itaat etmelerini beklemesi olgusu yer almaktadır. Bunun sağlanmasının iki farklı yolu bulunduğu söylenebilir. Siyasi otorite ya belirli bir meşruiyet zemini inşa ederek yahut hitap ettiği kesimlere yönelik yaptırım unsurlarını devreye sokarak bunu gerçekleştirmeye çalışır. İktidarlar bunu yaparken caydırma, ödüllendirme ve ikna etme şeklinde üç temel araca başvurmaktadır.¹⁴⁷ Bu araçların kullanılmasında önceliğin iknada olduğu açıktır. İkinci sırada daha faydacı bir boyuta hitap eden ödüllendirme, sonda ise caydırıcı tedbirler gelmektedir. Bu anlamda yaptırım, özellikle de şiddet içeren yaptırımlar öncelikli olarak tercih edilmemelidir. Ancak kelimenin tam anlamıyla *bıçak kemiğe dayandığında* bu yol zorunlu bir seçenek olarak

¹³⁷ ed-Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 237; Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, 231.

¹³⁸ Fârâbî, *Adâbu'l-Mulûkiyye ve'l-Ahlâku'l-İhtiyariyye*, 17.

¹³⁹ Can, *Siyaset Felsefesi*, 256.

¹⁴⁰ Can, *Siyaset Felsefesi*, 264.

¹⁴¹ Kâşifi, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 362; Kâdı Hüseyin b. Hasan, *Letâifü'l-Efkâr*, 60.

¹⁴² Nizamülmülk, *Siyasetname*, 66; Zencânî, *Kitâbu'l-Letâifü'l-Alâiyye fî'l-fedâili'-seniyye*, 186; Emir Timur, *Tüzükât-ı Timur*, 81.

¹⁴³ Neyrîzî, *Miftâhu's-Sa'ade fî Kavâidi's-Siyâde*, 194. Bk. Hüseyin Vaiz-i Kâşifi, *Ahlâk-ı Muhsinî*, çev. Murat Demirkol (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 76.

¹⁴⁴ *Tuhfetü'l-Memluk*, 89; Neyrîzî, *Miftâhu's-Sa'ade fî Kavâidi's-Siyâde*, 176.

¹⁴⁵ Nizamülmülk, *Siyasetname*, 91; Neyrîzî, *Miftâhu's-Sa'ade fî Kavâidi's-Siyâde*, 196.

¹⁴⁶ İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 84.

¹⁴⁷ Can, *Siyaset Felsefesi*, 11; 105-106.

değerlendirilebilir.¹⁴⁸ Bunlar arasında hapis cezası, hürriyeti tahdit, sürgün, ölüm cezası (çoğunlukla bunun yerine ağırlaştırılmış cezalar) vb. yer almaktadır.¹⁴⁹ Dolayısıyla, öncelikli olarak öfkeden olabildiğine kaçınan bir yöneticinin vereceği kararlar isabetli olacak, buna aykırı hareket edenler ise çoğunlukla yanlış ve zarara uğrayacaklardır.¹⁵⁰ Nitekim zorbalık kısa vadede yöneticinin elini rahatlatan bir eylem olsa da, onun uzun vadeli bireysel ve toplumsal sonuçlarının yıkıcılığı tarih boyunca ortaya çıkan hazin örneklerle doludur.¹⁵¹

Sonuç

Özgürlük, insan hayatının anlamlandırılmasında başvurulan en önemli kavramlardan biridir. Onun hayatımızdaki en belirgin şekilde tezahürü ise ifade özgürlüğünün sağlıklı bir şekilde kullanılmasından geçmektedir. En eski toplumsal yapılanmalardan günümüze kadar bu değer farkında olan insanlar konuşmanın getirdiği yararları ortaya koymuş her devir kendi şartları içerisinde insanlara bir alan açma arayışına girmişlerdir. Birçok konuda olduğu gibi ifade özgürlüğünün kullanılmasında da bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunların çözümü sadedinde bir çerçevenin belirlenmesi zarureti ortaya çıkmıştır.

Müslüman münevverler ifade özgürlüğünün özellikle toplumsal planda nasıl kullanılması gerektiği hususunda bir arayış içerisine girmiş ve siyasetname/nasihatname türü eserlerin muhtevasında bu hususlara değinmişlerdir. Kuşkusuz günümüz şartlarıyla bu birikimi birebir değerlendirmek bizi ciddi bir anakronizme sürükleyebilir. Dolayısıyla bu müktesebatı kendi toplumsal ve siyasal çerçevesine göre ele almak yerinde olacaktır.

Modernizm sonrası dünyada gelişen toplumsal anlayışlar geleneksel yaklaşımlara göre bireyi çok daha ön plana çıkaran bir mahiyet taşır. Bu, bir dereceye kadar olumlu etkiler üretmiş olabilir. Bununla birlikte, sosyalleşme düzeyi diğer canlılara nispetle daha yüksek ve karmaşık olan insanların birlikte yaşama kültüründe ciddi bir erozyonun bu vesileyle meydana geldiği görülmektedir. Bunda özgürlüğün/ifade özgürlüğünün sorunlu bir şekilde kullanılmasının payı büyüktür. En üst toplumsal yapılar olan devletler açısından da bu sorunların gün geçtikçe arttığı söylenebilir. Dolayısıyla bireysel özgürlüklerin sağlanması arzusunun orta vadeli sonucu bazen kaos olarak, uzun vadeli sonucu ise yeniden daha otoriter bir yapının ortaya çıkması şeklinde belirebilir. Hatta bu otoriterleşme eğilimleri, ifade özgürlüklerinin yanlış kullanımları gibi makul gerekçelere dayandırılarak güç kazanabilir. Örneğin, günümüzde hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan farklı sosyal medya araçları vasıtasıyla bireyin masumiyetine ve toplumun huzuruna yönelik tehditler burada temel etken haline gelebilir. Esasen bu, devletlerin gösterdiği yahut göstermesi gereken doğal reflekslerdir. Bununla birlikte kazanımlar açısından ciddi sorunlar barındırmaktadır.

Sözü edilen bu sorunların üstesinden gelme konusunda, siyasetname geleneğinin din destekli bir ahlak anlayışı sunduğu ve buna dayalı bir bakış açısı oluşturması açısından değerli olduğu görülmektedir. Özellikle farklı toplum katmanlarını hem sınırlandıran hem de özgürleştiren bir diyalektiğin burada karşımıza çıktığı söylenebilir. Elbette buna yönelik katı bir seküler reaksiyon belirmesi kaçınılmazdır. Hatta bu reaksiyonlar, otoriterleşme riskini öne çıkararak kimi zaman manipülatif değerlendirmelerde de bulunabilirler. Siyasetnamelelerin ruhunda bu riskleri ortadan kaldırma görevinin hem bilgi ve erdemle donanmış yöneticilere hem de sorumluluk sahibi kitlelere yüklenmesi büyük bir önem arz eder.

¹⁴⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 38; Cüveynî, *el-Giyasi*, 165; İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 32; Kâtip Çelebi, *Siyaset Nazariyesi*, 148; Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fi Siyâseti'l-Mülûk*, 89.

¹⁴⁹ ed-Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 365-367.

¹⁵⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 45; İmam Gazâlî, *Yöneticilere Tavsiyeler*, 39; Mâverdî, *Dürerü's-Sülûk fi Siyâseti'l-Mülûk*, 38; Zencânî, *Kitâbu'l-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-fedâilü's-seniyye*, 114; Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fi Siyâseti'l-Mülûk*, 150-152.

¹⁵¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 166; *Tuhfetü'l-Memlûk*, 96; Mâverdî, *Dürerü's-Sülûk fi Siyâseti'l-Mülûk*, 50; Amâsî, *Sultanların Aynası*, 351-353.

Siyasetnameler hem yöneticileri hem de geniş kitleleri hedef aldıkları için oldukça sade ve anlaşılır bir üslup kullanmışlardır. Dolayısıyla siyasetname yazarları derin felsefi tartışmalar yerine, tahkiyeyi yani, örnek tarihî olayları kullanarak, pratiği mümkün olan meselelere odaklanmışlardır. Buradaki temel amacın herkesin kolaylıkla anlayabileceği ve çıkarımlarını hayata yansıtmada sorun yaşamayacakları bir vasatı yakalamak olduğu düşünülebilir. Bu açıdan, günümüz için oldukça faydalı bir birikime sahip olunduğu açıktır.

Kaynakça

- Aksoy, Abdülkadir. *Yönetim Ahlakı Bağlamında Osmanlı Siyasetnamelerinin İncelenmesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Amasî, Abdüsselâm b. Şükrullah. *Tuhfetü'l-Umerâ ve Minhâtü'l-Vüzerâ*. çev. Asiye Mevhibe Coşar. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Amâsî, Ahmed b. Hüsameddin. *Sultanların Aynası*. çev. Mehmet Şakir Yılmaz. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.
- Aristoteles. *Politika*. çev. Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.
- Arslan, Zühtü. "İfade Özgürlüğünün Sınırlarını Yeniden Düşünmek: 'Açık ve Mevcut Tehlike'nin Tehlikeleri". *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti*. ed. Bekir Berat Özipek. 46-61. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 2003.
- Barry, Norman P. "Hukukî ve Siyasî Açından İfade Hürriyeti". çev. Özlem Çağlar Yılmaz. *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti*. ed. Bekir Berat Özipek. 17-34. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 2003.
- Can, Nevzat. *Özgür Birey Sınırlı Devlet*. Ankara: Hece Yayınları, 2005.
- Can, Nevzat. *Siyaset Felsefesi*. Ankara: Elis Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Cerrah, Lokman. "Siyasetname 'de Din-Devlet İlişkisi: İktidarın Kaynağı Bağlamında Bir İnceleme". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/4 (31 Aralık 2019), 1995-2011.
- Ceyhan, Semih. *Dominant Management Logics in Siyasetnames*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî. *el-Giyasi*. çev. Abdullah Ünal. İstanbul: Mevsimler Kitap, 2016.
- Çiftçi, Adil. "Din İstismarı: Kavramsal ve Kuramsal Bir Çalışma". *İslâmiyat* 3/3 (2000), 11-28.
- Devvânî, Celâleddin ed-. *Ahlâk-ı Celâlî*. çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Dinçer, Ömer. *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Elbirlik, Tolga. *Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Emir Timur. *Tüzükât-ı Timur*. çev. Kutlukhan Şakirov, Adnan Aslan. İstanbul: İnsan Yayınları, 7. Basım, 2020.
- Erdoğan, Mustafa. "Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif". *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti*. ed. Bekir Berat Özipek. 35-44. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 2003.
- Fârâbî. *Âdâbu'l-Mulûkiyye ve'l-Ahlâku'l-İhtiyariyye*. çev. Kevser Özçelik. İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.
- Gazzâlî, Ali b. Muhammed. *İslam Hükümdarları İçin Siyaset Rehberi*. çev. Özgür Kavak. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- İbn Teymiyye. *Siyaset*. çev. Abdurrahim Aytaç. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2020.
- İbnü'l-Mukaffa, Ebu Muhammed Abdullah. *el-Edebu's-Sağir ve'l-Edebu'l-Kebir*. çev. Sabri Türkmen vd. İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.
- İbrahim b. Muhammed. *Devlet ve İnsan*. çev. Hayrullah Acar. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.
- İmam Gazâlî. *Yöneticilere Tavsiyeler*. çev. Osman Arpaçukuru. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2. Basım, 2008.
- Kâdi Hüseyin b. Hasan. *Letâifü'l-Efkâr*. çev. Özgür Kavak. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Kâfiyeci, Muhyiddin. *Seyfü'l-Mülûk - Seyfü'l-Kudât*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Kâşifi, Hüseyin Vaiz-i. *Ahlâk-ı Muhsinî*. çev. Murat Demirkol. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Kâtip Çelebi. *Siyaset Nazariyesi*. ed. Ensar Köse. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2. Basım, 2020.

- Keskintaş, Orhan. *Osmanlı Devleti Döneminde Yazılan Siyasetnamelerde Adalet, Ahlak ve Nizam Düşüncesi Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Keykâvus. *Kâbusnâme*. çev. İlyasoğlu Mercimek Ahmed. İstanbul: Billur Yayınları, 2020.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan. *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*. çev. Abdüsselam Arı. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan. *Edebü'l-Vezîr*. çev. İbrahim Barca. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Müşîr Nusret Paşa. "Nusretü'l-Hamîd". çev. Ali Adem Yörük. *Sülûkü'l-Mâlik Tercümelere*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.
- Neyrîzî, Şihâb. *Miftâhu's-Sa'ade fî Kavâidi's-Siyâde*. çev. Abdollah Dodangeh. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Nizamî. *Mahzen-i Esrar*. çev. Mehmet Nuri Gençosman. İstanbul: Ataç Yayınları, 2014.
- Nizamül-mülk. *Siyasetname*. çev. Mehmet Kanar. İstanbul: Say Yayınları, 2020.
- Öner, Necati. *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Vadi Yayınları, 4. Basım, 1995.
- Özler, Mevlüt. *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*. İstanbul: Nûn Yayıncılık, 1997.
- Schauer, Frederick. *İfade Özgürlüğü Felsefî Bir İnceleme*. çev. M. Bahattin Seçilmişoğlu. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 2002.
- Subkî, Tâceddin. *Mu'âdi'n-Ni'am*. çev. Harun Yılmaz, Muhammet Enes Midilli. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Sultan Murad Han. *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler*. çev. Abdullah Uçman. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Şahin, Hanifi. "İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 47-70.
- Şeyzerî, Ebü'n-Necîb Celâleddin. *Nehcü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*. ed. Ensar Köse. çev. Nahîfî Mehmed Emin Efendi. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- Şimşek, İsmail. *Düşünce Tarihinde Tanrı'nın Özgürlüğü Sorunu*. Ankara: Elis Yayınları, 2017.
- Tarsûsî, Necmeddin. *Tuhfetü't-Türk*. çev. Muhammed Usame Onuş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Uyanık, Mevlüt. "İfade Özgürlüğü: İslâm Felsefe Tarihi Açısından Bir Sunum". *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti*. ed. Bekir Berat Özipek. 128-143. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 2003.
- Yusuf Has Hacib. *Kutadgu Bilig*. çev. Ayşegül Çakan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10. Basım, 2020.
- Zencânî, Ahmed b. Sa'd b. Mehdî b. Abdi's-Samed el-Osmânî. *Kitâbu'l-Letâifi'l-Alâiyye fî'l-fedâili'-seniyye*. çev. Hasan Hüseyin Adaloğlu. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.
- Tuhfetü'l-Memluk*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.